

А. П. Томашевський

КОРОСТЕНЩИНА В ОВРУЦЬКІЙ ВОЛОСТІ

Стаття присвячена результатам дослідження давньоруських пам'яток Коростенського регіону на р. Уж як складової Овруцької волості. Розглядаються питання історії дослідження, досягнутого ступеню археологічної вивченості, хронологічного і просторового розвитку системи заселення Коростенщини, історико-географічні особливості регіону.

Ключові слова: Овруцька волость, Коростенський регіон, давньоруський, р. Уж, просторовий розвиток, система заселення, населені пункти.

Давньоруська Овруцька волость, найдавніша зі згаданих в літописі волостей, обіймала площу близько 19000 км². Сучасне зведене порівняльне геоінформаційне картографування меж давньоруської Овруцької волості і середньовічного Овруцького повіту, здійснене за матеріалами, даними та картами (різних проєкцій та ступеню деталізації) П. Клепатського, О. Яблоновського, М. Крикуна, Ю. Лози показувало досить широкий діапазон коливання розмірів площ даного утворення від 15500 до 22300 км².

Коростень з округою у басейні р. Уж, колишній центральний столичний регіон підкореного древлянського племінного князіння, ввійшов до складу утвореної Києвом Овруцької волості. За площею цей регіон склав приблизно одну шосту всієї території Овруцької волості. Коростенщина на середній течії р. Уж з прилеглими регіонами вписана нами в прямокутну геометричну картографічну дослідницьку рамку, що охоплює регіон площею 2905 км². В цю просторову рамку розмірами 65 × 44 км практично повністю потрапляє сучасний коростенський район (крім смужки на півдні), значна частина Лугинського р-ну, краї Народицького та Малинського р-нів.

© А.П. ТОМАШЕВСЬКИЙ, 2016

Історія археологічного вивчення давньоруських пам'яток регіону. Аматорський краєзнавчий інтерес до археологічних об'єктів виникає на Житомирщині вже у XVIII ст. Відомо, що у 1763 р. поміщиця с. Немирівка на Коростенщині провела розкопки кургану, в якому згідно місцевих переказів було поховано київського князя Ігоря.

1823 р. датується «План городища древняго Коростеня и окрестности онаго. Снимал инструментально квартирмейстерской части капитан Стих» (масштабу в 1 англ. дюймі 100 сажнів). Дуже імовірно, що цей документ, який зберігається в картографічному відділі НБУ, є першим відомим на нашій території спеціально створеним історико-археологічним планом, на якому свідомо, точно і досить детально були нанесені всі відомі вже тоді 4 городища, декілька курганних груп та численні окремі кургани давньоруської доби на території сьогоднішнього Коростеня.

Перша археологічна карта регіону була створена професором Д.Я. Самокавасовим на підставі аналізу матеріалів, отриманих в результаті анкетування 1873 р. і надрукована 1888 року в Санкт-Петербурзі «Сборникъ топографическихъ сведений о курганах и городищах въ России. Волынская губернія». Рукописний текст супроводжувався «Картой археологическихъ древностей Волынской губерніи: нанесение памятниковъ древности произведено в 1887 г. в Волынской Губернской Чертежной / землемер. Иванов. — 1 : 420000; [Житомир]: [Б. и.]». У цій археологічній карті для Іскоростської волості є дані про два городища в 0,5 верстах від містечка Іскорості в бік с. Пашин 30 та 120 сажнів в окружності по обидва береги Вужа та 300 курганів «близ м. Искорости, по почтовой дороге в

г. Овруч; при дорозі в с. Ходаки и при д.д. Домолочи и Дорошичах».

Археологічна карта Волинської губернії, створена професором В.Б. Антоновичем і надрукована у 1900 р., кількісно і якісно принципово відрізнялася від уже згаданого вище зведення пам'яток археології проф. Самоквасова. Для обраної нами картографічної рамки Коростенщини Археологічна карта Волинської губернії містить інформацію про 24 давньоруські пам'ятки. З них три городища (два — Коростень та одне — Ушомір) та 21 курганний могильник (імовірно X—XIII ст.) з приблизно 850 курганами в них [Антонович, 1900, с. 11—13]. Тут вперше була означена географія розповсюдження давньоруських пам'яток в околицях сс. Баскаки, Білка, Рясно, Ходаки, Шатрище, Татарновичі, Берестовець, Бехи, Барди, Іскорость, Дорошичі — Купище, Домолочь, Холосно, Ковалі, Вязівка, Васьковичі, Стремигород, Шершні, Хотинівка, Новаки, Зубівщина.

На початку і в перших десятиліттях ХХ ст. в регіоні плідно працювали В.В. Хвойко та С.С. Гамченко. Окремий етап у археологічному вивченні Коростенщини пов'язаний з діяльністю Ф.А. Козубовського, який переніс до Коростеня Овруцький археологічний музей і створив на його базі Коростенський округовий музей. Цей заклад і досі успішно виконує функцію просвітнього і наукового історико-археологічного центру не тільки власне цього регіону, а фактично, й всієї Житомирщини. У 1920—1930-і рр. Ф.А. Козубовський та Ф.Т. Мовчанівський провели практично перші наукові і рятувальні археологічні розкопки коростенських городищ. На жаль, документація та матеріали цих важливих робіт збереглися дуже фрагментарно. В середині ХХ ст. в регіоні працювали П.М. Третьяков, В.К. Гончаров та інші дослідники. Певний підсумок досліджень археологічних досліджень власне території сучасного Коростеня склав І.М. Самойловський у статті «Стародавній Коростень», надрукованій у 1970 р. [Самойловський, 1970, с. 190—200].

Надзвичайно вагомий внесок у дослідження Коростенщини і басейну р. Уж внесла московська дослідниця І.П. Русанова, яка провела тут кілька річних розвідки. Ірина Петрівна Русанова, вивчивши попередньо поховальні пам'ятки кінця I — початку II тис. н. е. племенних князів полян і древлян зрозуміла, що саме на Житомирщині (північній та середній) варто шукати найдавніші слов'янські старожитності доби розквіту та занепаду племенного періоду та пам'ятки епохи становлення давньоруської культури і державності. Організовані нею розвідки в 1958, 1959, 1962 та 1973 рр. охопили обидва береги Ужа та його допливи. Відштовхуючись від даних Археологічної карти Волинської губернії В.Б. Антоновича дослідниця обстежувала вже відомі раніше та наполегливо шукала нові слов'янські старожитності

третьої й останньої чвертей I тис. н. е., давньоруські та середньовічні пам'ятки. Деякі місцевості Коростенщини вона відвідала кілька разів протягом кількох років та в різні пори року. Декілька селищ та могильників вона досліджувала розкопками. У 1970-і рр. розвідки городищ басейну р. Ужа проводив М.П. Кучера. За часів незалежності дослідження на північній Житомирщині вела експедиція під керівництвом Б.А. Звіздецького, яку після його передчасної смерті очолив А.В. Петраускас. Багато років плідну науково-дослідну та охоронну діяльність веде завідувач Коростенського музею В.І. Польгуй. Поєднуючи участь в експедиціях ІА НАН України з власними польовими дослідженнями, Володимир Іванович створив цікаву, змістовну, науково обґрунтовану та виразну експозицію та виставки, які презентують унікальну давню історію та старожитності Коростенщини.

Із 1996 р. почалася діяльність Овруцької експедиції ІА НАН України, очолюваної А.П. Томашевським. Завданням цієї багаторічної комплексної експедиції було детальне польове дослідження літописної Овруцької волості, її історико-археологічної та палеоекологічної спадщини. Із 2000 р. до роботи в Овруцькому проекті та відповідній експедиції приєднався С.В. Павленко, який очолив її з 2009 р. Із середини 2000-х рр. ця експедиція (Овруцька або Східноволинська (далі — СВЕ)) проводила багаторічні розвідки за програмою Житомирського обласного Зводу пам'яток історії та культури, аж до припинення дії та закриття зазначеної обласної програми у 2014 р.

Можна констатувати, що найбільший вклад у дослідження пам'яток Коростенщини слов'яно-руського періоду внесли В.Б. Антонович, С.С. Гамченко, І.П. Русанова, М.П. Кучера, Б.А. Звіздецький, А.В. Петраускас, А.П. Томашевський та С.В. Павленко.

Ступінь археологічного вивчення давньоруської Коростенщини. Цікаво і показово простежити, як поступово, разом з розвитком історії та способів польових досліджень і зростанням ступеню археологічної дослідженості регіону збільшувалася кількість відомих і облікованих давньоруських пам'яток.

Для порівняння ми обрали три часових зрізи, кожен з яких відображає досягнення польових досліджень певних попередніх періодів та результати їх осмислення та узагальнення. Порівняння отриманої динаміки дозволяє оцінити відповідні суттєві кількісно-якісні зрушення методологічного та методичного характеру у процесі виявлення, фіксації та аналізу давньоруських пам'яток Коростенського регіону.

Отже, перший зріз, 1900 р., — це дані Археологічної карти Волинської губернії В.Б. Антоновича, першого справжнього наукового систематичного зведення всіх наявних тоді даних про 24 пам'ятки археології.

Другий зріз, 1992 р., — це результати сукупного накопиченого знання про всі відомі на той момент давньоруські пам'ятки. У цей час було закінчено підготовку Словника по пам'ятках до обласного Зводу пам'яток історії та культури і сформовано базу даних для нашої дисертації, присвяченої системі заселення, господарству та екології Східної Волині V—XIII ст. н. е. До реєстру (43 позиції) ввійшли всі вірогідні пам'ятки, відомі ще В.Б. Антоновичу, а також ті, які були виявлені, розвідані та документовані науковцями впродовж XX ст. З цих 43 пам'яток 1992 р. (від Веселівки до Тартака) розвідками І.П. Русанової було виявлено 31 давньоруський пункт.

Лева частина інформації про зафіксовані пам'ятки містилася в різночасових публікаціях та архівних звітах різного обсягу, детальності, точності та авторства. На той момент, лише кілька з них (переважно в самому Коростені) були відвідані та перевірені автором в складі експедицій М.П. Кучери.

Нарешті третій зріз, 2016 р., — це результати сучасного сукупного накопиченого знання про всі відомі нині понад 300 давньоруських пам'яток того самого регіону в межах однієї й тієї ж самої дослідницької картографічної рамки. Практично всі вони виявлені та обстежені (або перевірені) в ході наших спеціальних комплексних багаторічних мультисезонних археологічних розвідок. Нами враховані та відповідно картографовані також, поруч з обстеженими пам'ятками, місцезнаходження курганів та курганних груп, знайдені та локалізовані на різноманітних за часом створення, масштабами, деталізацією картографічних основах. Також картографовані місцезнаходження поховальних та поселенських пам'яток, які за назвами відповідних урочищ ми, враховуючи наш багаторічний польовий досвід перевірки таких даних, з високою долею імовірності можемо вважати давньоруськими. Звісно, обидві ці категорії імовірних потенційних об'єктів ще чекають своєї спеціальної польової перевірки та відповідних процедур наукової фіксації.

Таблиця 1. Зведені дані динаміки знань про давньоруські археологічні пам'ятки Коростенщини

Тип археологічної пам'ятки	Рік		
	1900	1992	2016
Городищ	3	4	5
Посадів	—	2	2
Селищ	—	12	86
Місцезнаходжень	—	—	10
Курганних могильників	21	25	34
Місцерозташувань курганів з карт	—	—	173
Урочищ з імовірними пам'ятками	—	—	7
Р а з о м	24	43	317

Як бачимо, зведена у таблиці динаміка збільшення виявлених давньоруських пам'яток Коростенського регіону (табл. 1) не тільки відображає загальні закономірності поступового накопичення археологічного знання, але й демонструє величезні можливості і результативність свідомо спланованого та наполегливо реалізованого цільового наукового пошуку у межах спеціального науково-дослідницького Овруцького проекту. Помітно і важливо також, що нарощення кількості пам'яток здійснюється, переважно, за рахунок кількості виявлених неукріплених селищ. Потенційно також збільшується кількість поховальних пам'яток.

Формування такої нової якісної верифікованої джерельної бази відкриває принципово нові методичні та методологічні засади для подальшої реалізації незвично точного, детального аналізу і моделювання складних процесів розвитку локальних та регіональних систем заселення та господарського природокористування.

Оскільки процес археологічного дослідження Коростенського регіону, нажаль, ще не можемо вважати остаточно реалізованим (порівняно з іншими складовими частинами Овруцької волості) оприлюднення розгорнутих та деталізованих результатів аналізу даного регіону є передчасним. Втім, ключові тенденції історико-археологічного розвитку та особливості цього регіону вже помітні.

Хронологічна динаміка систем заселення Коростенського регіону. Джерельну базу для нарису хронології заселення складають поселення. Відомо, що на Коростенських городищах були зафіксовані матеріали племінної доби IX — першої половини X ст. Очевидно, що після розгрому в середині X ст. життя тут на деякий час завмерло, але в рамках періоду XII—XIII ст. зафіксована наявність насичених культурних шарів принаймні на трьох городищах [Козубовський, 1934]. Із 89 селищ на даний момент для 64 (72 % від 89) є вірогідні дані для визначення часу їх заснування та функціонування. Слід спеціально зазначити, що основою для визначення часу побутування відповідних населених пунктів давнини є керамічна типохронологія давньоруського гончарного кухонного посуду, засади якого розроблені в свій час М.П. Кучерою та вдосконалювалися кількома дослідниками. Базується ця схема на уяві про еволюцію форм профілювання верхніх частин та вінчиків (виливів) давньоруських горщиків, співвідношення їх діаметрів, розмірів, ємності, пропорцій, прийомів формування вінчиків, особливостей складу тіста і домішок, способів обпалу, орнаментативної тощо. Керамічна хронологія різних періодів і регіонів має, очевидно, свої особливості, діапазон можливостей та обмеження. Діапазони побутування певних типів кераміки дуже складно укладаються в дискретні хронологічні блоки відповідних математично орієнтованих баз даних (табл. 2).

Таблиця 2. Схематичний розподіл селищ по століттях з бази даних

Період, століття	Кількість поселень
Ранньослов'янський	9
X	39
XI	11
XII	29
XIII	32
XIV	11

Очевидно, що найбільше на Коростенщині (майже 40 з 64) було ранніх, можна назвати їх древлянськими, селищ. Частина їх (десяток) виникла ще раніше, в останній чверті I тис. н. е. Одинадцять століття, як зазначав ще М.П. Кучера, є найпроблемнішим періодом, пов'язаним з віддаленими наслідками підкорення колишнього древлянського племінного князівства і перерозподілу населення в межах новоутвореної Овруцької волості в складі Великого Київського князівства. Лише 11 селищ мають матеріали, які можна датувати XI ст. У більшості це матеріали кінця X — початку або першої половини XI ст. Рідше — це нечисленні вінчики кінця XI — початку XII ст. 16 селищ X ст. назавжди припинили своє існування. 11 селищ, що існували в X ст. поновили своє функціонування в XII—XIII ст. після перерви XI ст. Кількість селищ у XII—XIII ст. зростає до трьох десятків. 17 поселень виникає в у XII—XIII ст. на нових місцях. Лише декілька селищ: Бехи, Сингаї (Ходаки І.П. Русанові), Пінязевичі, Великий Ліс мають матеріали всіх послідовних періодів з X по XIII ст.

Територіальна динаміка та обриси системи заселення Коростенського регіону. У X ст. бачимо кульмінацію розвитку системи заселення в серцевині якої — Іскоростень, міжбасейновий центр племінного союзу Древлан. Чотири (або 5) Коростенських городища з посадами, курганными групами і полями утворюють територіально окрему значну для тих часів за розмірами протоагломераційну зону. Далі, після не заселеного тоді простору приблизно в 3—4 км від городищ практично в усіх напрямках за сторонами світу і румбами знаходяться селища з могильниками. Найбільше поселень вздовж Ужа і його маленьких притоків. Наступне умовне коло — пасмо селищ розміщується на відстанях від 8 до 12 км від цитаделей Іскорості. Їх більше, ніж у попередньому ешелоні. Помітні й певні територіальні скупчення селищ й відповідних їм могильних місць та курганных полів. Потужні скупчення — гнізда спостерігаємо в районі Бех — Бардів, Хотинівки, менш потужні — в мікрорегіонах Новаків, Зубівщини, Сингаїв.

Селищ XI ст. значно менше (в чотири рази, ніж у X ст.). Ми знаходимо матеріали цього пере-

хідного часу в Бехах, Бардах на річкових і ґрунтових шляхах до Овруча, Норині, нижнього Ужа, а також, в кількох пунктах навколо Іскорості, — Домолочі, Пашинах, Могильно, Сингаях.

Ми зазначали, що у XII—XIII ст. спостерігається зростання кількості поселень і деякі зміни у географії їх розташування. Помітно, що розвиваються населені пункти, тісно пов'язані з регіональними, міжбасейновими та ще більш важливими магістральними суходільними шляхами і трактами.

Новий Іскоростень в складі Овруцької волості стає перш за все важливою комунікаційною ланкою — вузловим районом. Новоутворені поселення і частина влаштованих населених пунктів на місцях селищ X ст. у XII—XIII ст., очевидно, змінюють своє функціональне призначення. Поселення, що й сьогодні є родовими гніздами Овруцької околичної шляхти з'являються в гущі колишніх селищ древлан, при чому практично завжди одночасно на перетинах найважливіших історичних суходільних та водних шляхів. Ці села — гнізда Овруцької околичної шляхти стають ключовими населеними пунктами — вузлами регіональної системи заселення з комунікаційними, оборонними, контрольними та практично завжди й виробничими функціями. [Томашевський, 2008, с. 466—489].

Важливо наголосити, що спільною універсальною характеристикою практично всіх поселень регіону давньоруської доби є чітко виражене відповідними артефактами промислове навантаження населених пунктів. Перш за все, — це сліди чорної металургії — шлаки, сопла і металеві артефакти, які зустрічаються на більшості селищ, нерідко як дуже потужні залишки цього виробництва. Інша особливість місцевих давньоруських поселень — практично неодмінні знахідки уламків твердих різновидів овруцького пірофілітового сланцю.

Селищ ординського періоду XIV ст. знову, як і для XI ст., ми знаємо відносно мало (11). Відомі поселення в Хотинівці, Зубівщині, Межиріччі, Вороневому, Ходаках, Сингаях, Новаках. Цікаво, що поки що не відомі матеріали більш ранніх, ніж ординсько-литовської доби в районі такого знаного гнізда Овруцької околичної шляхти як Вигов. Втім, археологічні обстеження цього мікрорегіону, як і багатьох інших історико-географічних частин Коростенщини, ще зовсім не завершені, й імовірність знаходження нових слов'яно-руських пам'яток тут досить висока.

Заселення Коростенського регіону по обох берегах Ужа в значній мірі визначалося фізико-географічними умовами, перш за все — структурою і малонком річкової мережі й особливостями просторового розташування болотних угідь регіону. У свою чергу, ці умови тісно пов'язані з орографією, різьбленням поверхні, геотектонічною і мінералогічною будовою цієї ділянки Ко-

ростенського плутону, складом ґрунтового покриття і ландшафтної структурою.

Річкова мережа і болота, реконструйовані нами за допомогою інваріантного ГІС картографічного суміщення двох-, трьохверстових карт (та довоєнних карт РККА) дозволили реконструювати обводнення регіону до індустріалізації, колективізації і меліорації. Виявилось, що практично з усіх сторін Коростенщина відділялася від сусідніх теренів і суміжних басейнів значними просторами сильно заболочених і слабо дренажованих вододілів. Існуючі відносно підвищені грядові проходи між болотами та річками й струмками слугували в давнину спеціальними міжбасейновими проходами, по яких прокладалися сухохідльні шляхи й тракти. На таких комунікаційних переходах влаштовувалися контролюючі поселення — стації. Виразний приклад такого проходу і зв'язку між регіональними суміжними системами заселення давньоруської доби — прохід між Лугинсько-Жеревським масивом заселення і Коростенщиною. Він маркується ланкою виявлених нами пам'яток від Великого Лісу на Лугинщині до Купища, Чигирів, через р. Кремно до Іскорості. До речі, цікаво, що і на Коростенщині і на Лугинщині є річки з однаковою назвою Кремно. Зв'язок між по-Жеревським Лугинським угрупованням і Коростенським найбільш виразний. Від інших сусідніх синхронних систем заселення Коростенщину відділяли значні простори і пасма практично незаселених міжбасейнових заболочених і вкритих перезволоженими багністими погано прохідними лісами вододілів. Це, перш за все, стосується південного сусідства Коростенщини з Малинською волостю та заселенням басейну Ірші. З нижнім Ужем та Жеревом регіон з'єднували суміжні, паралельні сухохідльні (вздовж берегів) та річкові історичні шляхи. Вздовж них існувала низка досить щільних поселень, укріплених гніздами овруцької околичної шляхти: Бехи, Барди, Васьковичі, Михайлівка — Лопань, Межирічка на річках Ловеч(чи)на, Шестень — Граничовка — Гроздовень, через Сарновичі і Тартак до В'язівки і Закусил на Народиччині. Життя на цьому стратегічному проході не затухало фактично ніколи. На південному сході Коростенщини були відносно обжитими басейни річок Мостви і Синявки. На заході крайні відомі на сьогодні населені давньоруські пункти розташовані в басейнах річок Могильна (лівий берег Ужа) і Славути (правий берег Ужа, с. Білошичі). Вверх за течією, не дивлячись на багаторазові розвідки СВЕ, давньоруські пам'ятки не виявлені поки що, в тому числі, — і в районі Ушомира. Наші спеціальні розвідки скупчення слов'яно-руських пам'яток в районі вигину Верхнього Ужа (біля сс. Неділице — Баскаки — Білка — Ушиця), описаного свого часу І.П. Русановою, не підтвердили наявності там вірогідних пам'яток означеного періоду. Фактично на даний момент ми знає-

мо наявність давньоруських населених пунктів на витоках Ужа в Барашах та Усолусах. Навіть якщо цей регіон можливо ще не повністю вкритий нашими суцільними розвідками, вже зараз зрозуміло, що серйозного потужного давньоруського заселення середнього Вужа вище Могильно — Веселівки не було.

Важливим завданням для подальшого вивчення є спеціальні дослідження планіграфії, топографії та структури поховальних пам'яток, особливо великих курганних полів в мікрорегіонах Михайлівка — Плещеевка — Сокорики — Бехи, Чолівка, Княжа Гора — Ліплянські могилки — Стремгород, Лозниця — Берестовець, Буки — колишній хутір Вороженка та інші.

Історико-географічна картина регіону після давньоруського періоду. Ранні середньовічні джерела, зокрема перші люстрації (1545 р.) вже знають Заушшя або Завшську волость в складі Овруцького повіту. Не входячи тут у дискусію про зміст і сенс назви (звідки дивились на цей регіон, коли назвали йому таку назву) зазначимо, що виявлене і картографоване нами Ужсько — Коростенське угруповання давньоруської доби майже точно входить у межі Заушшя, такими, як його реконструюють на підставі відповідних джерел П. Клепатський і О. Яблоновський. Згідно даним П.Г. Клепатського у даному регіоні в ординсько-литовську добу існували такі населені пункти: Іскорость, Чигирі, Бехи, Ущатовичі, Михалків, Васьковичі, Межирічка, Татарновичі, Немировичі, Ходаки, Пашини, Белошиця, Ліпляни. Неважко переконатися, що абсолютна більшість з перерахованих поселень безпосередньо пов'язана з Овруцькою околичною шляхтою. Важливо при цьому, що практично у всіх цих населених пунктів (поки що, — крім власне території Вигова) нами виявлені первинні осередки заселення давньоруського часу. Важливо, що ядро цієї території, разом з суміжними 1) Овручиною, 2) нижнім Жеревом (Закусили), 3) Чоповичами — Меленевичами — Ліплянами входило до складу Королевщини. Населені пункти Овруцької околичної шляхти, вільні від магнатів та замкових служб грали ключову роль в житті цього регіону. Натомість, цей Коростенський виділ королівських земель фактично був оточений маєтностями, які протягом подальших часів нерідко змінювали своїх приватних володарів: Лугинська, Норинська, Радогошська, Шершневицька, Татарновицька волості. На півдні Коростенщини проходила межа овруцького і Житомирського повітів, до останнього належали волості з населеними пунктами Бараші, Рижани — Ушиця — Ушомир, Топорище.

Наступний в часі і просторі розвиток місцевого заселення фіксує унікальна карта Данієла Цвікера, розшукана нами в читабельному стані, спеціально опрацьована, прив'язана і картографована сучасними засобами ГІС. До нашої картографічної рамки входить більше

40 ідентифікованих нами населених пунктів, нанесених Цвікером на свою карту, що була видана у 1648 р. Це перше відоме нам відносно детальне картографічне зображення Овруцької волості, наукове значення якого просто не можливо переоцінити. Важливо зауважити, що чи не найбільш потужним поліфункціональним центром на цій мапі виглядає Ушомир. До Ушомира, згідно карти Цвікера, як до надпотужного комунікаційного вузла сходяться шість доріг практично з усіх існуючих напрямків.

Взагалі просторові обриси заселення, в тому числі, з домінуванням масиву заселення на правому березі Ужа навколо Іскорості, закладені в давньоруський час зберігаються. Ущільнюється територія заселення, зростає кількість населених пунктів, змінюються і перерозподіляються в структурі заселення їх функції, значення і місце в ієрархії. Наступні детальні карти цієї ж території — Різзі Заноні 1778 р. та карти Російської імперії демонструють подальший просторовий та кількісно-якісний розвиток регіональної системи заселення Коростенщини і зміни у місцевому адміністративно-територіальному поділі.

Важливо, що історичні населені пункти регіону мають виразний зв'язок з відповідними давньоруськими пам'ятками, які, цілком можливо, є їх найдавнішими першо-початковими осередками заселення.

Завдання та проблеми дослідження та охорони історико-археологічної спадщини і пам'яток Коростенщини. Вивчення глибинних історичних підоснов сучасності є сьогодні актуальним як ніколи. Адже пробудження самосвідомості і потреба самоідентифікації стали зараз дуже важливими для самих широких верств населення, яке починає розуміти себе як частину славної і могутньої нації. Однак, це природне прагнення, розвиток інтересу до своєї локальної історичної отчизни — дідізми зустрічається з зовсім іншими за спрямуванням процесами. Мова йде про геометрично наростаючі сучасні процеси нищення пам'яток історії, культури та природи не тільки за рахунок бездумної так званої господарської діяльності і змін статусу земельних ділянок, але й про масове варварське нищення археологічних пам'яток мародерами, т.зв. «чорними» копачами. Ситуацію дуже ускладнює повна відсутність державної охорони і навіть обліку пам'яток археології, яка набула саме на Житомирщині ознак злочинного потурання обласними посадовцями нищенню національного археологічного надбання. В таких умовах конче важливим є першочергове проведення необхідних незакінчених археологічних розвідок пам'яток Коростенщини, для того щоб встигнути принаймні зафіксувати для науки і для нащадків старожитності, які вже руйнуються мародерами і злодіями всіх рангів, але навіть невідомі ні вченим, ні краєзнавцям і місцевим громадам.

Антонович В.Б. Археологическая карта Волынской губернии. — М., 1900. — С. 11—13.

Козубовський Ф.А. Щоденник археологічних досліджень // Коростенська археологічна експедиція 1934 р. / НА ІА НАН України. — Архів ВУАК—ПМК. — Ф. 20. — № 1.

Самойловський І.М. Стародавній Коростень // Археологія. — 1970. — Т. XXIII. — С. 190—200.

Томашевський А.П. Середньовічна овруцька волость і феномен овруцької околичної шляхти // Наук. зап. з української історії. — 2008. — Вип. 20. — С. 466—489.

А. П. Томашевський

КОРОСТЕНСКИЙ РЕГИОН В ОВРУЧСКОЙ ВОЛОСТИ

В статье анализируется один из ключевых регионов древнерусской летописной Овручской волости — Коростенщина на р. Уж. Рассматриваются вопросы истории исследования древнерусских памятников региона и оценивается современная степень его археологической изученности. Сформированы лаконичные очерки хронологического и пространственного развития системы заселения Коростенщины и их особенности. В связи с анализом древнерусской системы заселения рассматриваются особенности развития историко-географической карты региона в последующие средневековые периоды. Анализируются картографические источники и сравниваются населенные пункты и исторические коммуникации древнерусской и средневековой эпохи. Подчеркиваются глубокие традиции местного заселения и значение регионального историко-археологического наследия. Сформулированы ключевые современные факторы уничтожения уникального местного археологического наследия и обосновывается обязательная необходимость проведения дальнейших разведочных археологических исследований Коростенского региона.

Ключевые слова: Овручская волость, Коростенский регион, древнерусский, р. Уж, пространственное развитие, система заселения, населенные пункты.

A. P. Tomaszewski

KOROSTEN REGION IN OVRUCH VOLOST

The article analyzes one of the key regions of the Old Russian chronicle Ovruch Volost — Korostens region on river Uzh. The questions of the history of the study of ancient monuments of the region and estimated the extent of his modern archaeological study. Formed concise essays chronological and spatial development of settlement system Korostenschina and their features. In connection with the analysis of Old Russian settlement of the features of the system of historical and geographical maps of the region in subsequent medieval periods. Cartographic sources are analyzed and compared settlements and historical communication Old Russian and medieval era. Emphasizes the deep traditions of the local population of the importance of regional and historical and archaeological heritage. Formulated the key factors of modern local destruction of a unique archaeological heritage and justified the mandatory need for further exploration of archaeological research in the region Korosten.

Key words: Ovruch volost, Korosten region, Old Russian, river Uzh, spatial development, settlement system, settlements.

Одержано 1.09.2016